

Ірина М. Вахович, Олена В. Потьомкіна, Ірина В. Олександренко
**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
ТЕОРІЇ «ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ»**

У статті розглянуто підходи різних наукових шкіл до формування теорії «людського капіталу», визначено причини її виникнення, систематизовано погляди вчених за періодами розвитку. На основі проведеного аналізу запропоновано напрями дослідження ролі людського капіталу в забезпеченні економічного зростання.

Ключові слова: людський капітал; матеріальні ресурси; економічне зростання.

Рис. 1. Літ. 20.

Ірина М. Вахович, Елена В. Потёмкина, Ирина В. Олександренко
**КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТЕОРИИ
«ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА»**

В статье рассмотрены подходы различных научных школ к формированию теории «человеческого капитала», определены причины ее возникновения, систематизированы взгляды ученых, исходя из периодов развития. На основе анализа предложены направления исследований о роли человеческого капитала в обеспечении экономического роста.

Ключевые слова: человеческий капитал; материальные ресурсы; экономический рост.

Iryna M. Vakhovych¹, Olena V. Potomkina², Iryna V. Oleksandrenko³
**CONCEPTUAL FRAMEWORK OF THE HUMAN
CAPITAL THEORY DEVELOPMENT**

The article considers the origins and approaches of different scientific schools to the formation of the human capital theory, their views are systematized by the development period. Based on this analysis, several areas for research on the role of human capital in economic growth are proposed.

Keywords: human capital; material resources; economic growth.

Постановка проблеми. Сучасний етап господарювання характеризується системним оновленням країни, що потребує формування нової моделі економічних відносин держави і людей, яка передбачає їх зацікавленість у власному розвитку з метою забезпечення особистих потреб та підвищення ефективності господарювання національної економіки загалом. В умовах становлення економіки знань зростає роль людського чинника, під яким розуміється капітал, що виступає головним фактором розвитку економіки.

Сьогодні вивчення проблем підвищення ефективності використання продуктивних сил людей, що реалізуються в сучасних умовах у формі людського капіталу, є не просто актуальними, а першочерговими завданнями в структурі соціально-економічних досліджень, оскільки постійно змінне середовище ставить все новіші вимоги до людини [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна теорія людського капіталу отримала розвиток у працях економістів чиказької школи Г. Беккера [16], Т. Шульца [19]. Проте її фундамент було закладено в працях наступних учених:

¹ Lutsk National Technical University, Ukraine.

² Lutsk National Technical University, Ukraine.

³ Lutsk National Technical University, Ukraine.

М. Блауга [2], Л. Вальраса [3], Р. Дорнбуша [15], Дж. Кендрика [7], Ф. Ліста [8], Дж. Маккулоха [18], К. Маркса [9], А. Маршалла [10], В. Петті [11], Д. Рікардо [12], А. Сміта [13], І. Фішера [17], С. Фішера [15], Р. Шмалензі [15]. Також аспекти формування і розвитку людського капіталу розглядалися Ф. Тейлором [14] та його послідовниками, до яких, зокрема, належали Л. Гілберт [5], Ф. Гілберт [6] та іншими.

Невирішені частини проблеми. Теоретичні та методологічні підстави для дослідження розвитку теорії людського капіталу, визначені в публікаціях вітчизняних і зарубіжних авторів, висвітлені переважно з позиції її формування. Недостатньо уваги приділено питанням використання постулатів теорії людського капіталу у визначенні напрямів аналізу економічного зростання країни, що потребує додаткових досліджень, систематизації і узагальнення.

Метою дослідження є систематизація підходів різних наукових шкіл до формування теорії людського капіталу, виявлення причин її виникнення та обґрунтування напрямів подальших досліджень.

Основні результати дослідження. Упродовж другої половини ХХ ст. забезпечення економічного зростання відбувалося за рахунок розвитку сфери інформаційних технологій, інновацій, розбудови суспільства знань тощо. Тому в умовах динамічного розвитку інформаційної та креативної економіки основним чинником конкурентоспроможності та економічного прогресу країни є нарощення, відтворення і розвиток найціннішого ресурсу суспільства – людського капіталу [4].

Для вивчення передумов виникнення і розвитку теорії людського капіталу здійснено ретроспективний аналіз підходів класиків, неокласиків і представників альтернативної економічної теорії до даної проблеми.

У ході дослідження було визначено, що до ХХ ст. економічне зростання країни переважно пов'язувалось із матеріальними ресурсами. Першими проблему людського капіталу визначили класики політичної економії XVII–XIX ст. – Ф. Лист [8], В. Петті [11], К. Маркс [9], Д. Рікардо [12], А. Сміт [13] та ін. Саме ними було здійснено науковий аналіз людських здібностей до праці, їх формування, відтворення і ефективного розвитку.

Перші спроби оцінити людський капітал здійснено в праці В. Петті «Політична арифметика» [11], де автор розкрив питання місця і ролі людини у виробництві національного багатства, розглядаючи економічні та політичні процеси з точки зору виробництва і розвитку продуктивних сил. У найвідомішій праці А. Сміта «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) [13] було обґрунтовано твердження, що суспільний капітал складається як з матеріальних ресурсів, так і залежить від здібностей людини. Досліджуючи залежність доходів працівника, підприємства, суспільства від знань, навичок та природних здібностей людини, А. Сміт визначив необхідність затрат в особистість, які являють собою основний капітал як окремої людини, так і стають частиною суспільного багатства. Також учення А. Сміта про суспільний розподіл праці дозволило визначити роль праці як функції людини у виробництві суспільного багатства.

Д. Рікардо в книзі «Начала політичної економії та оподаткування» представляє формулу вартості капіталу та пояснює її залежність від кількості та

якості праці: «Кількість капіталу може зростати одночасно з підвищенням його вартості» [12].

На відміну від А. Сміта, який порівнював високоякісні здібності працівника з ефектом високопродуктивної машини [13], К. Маркс характеризував робочу силу як сукупність фізичних і духовних здібностей людини, які вона використовує при виготовленні споживчої вартості, чим наблизився безпосередньо до поняття людського капіталу [9]. Основною властивістю робочої сили у автора стало створення додаткової вартості. Її ж покладено в основу розгляду людського капіталу як джерела збільшення доходів підприємства (мікрорівень) та ВВП (макрорівень), а отже, як умови підвищення заробітної плати працівників.

Ф. Ліст у своїй теорії продуктивних сил (1841 р.) охарактеризував добробут нації не наявністю багатств, а ступенем розвитку його майбутніх сил. Головною з них він вважав «розумовий капітал», що вимірюється досягненнями науки, мистецтва, відкриттями, винаходами тощо [8].

У ході вирішення окреслених питань, що стосувалися впливу людини на створення додаткової вартості, було започатковано школу наукового управління, основоположником якої став Ф. Тейлор (1910 р.) [14]. Суттєвим досягненням цієї школи було систематичне використання стимулювання з метою зацікавлення працівників у збільшенні продуктивності праці та обсягів виробництва. Ф. Тейлор [14] та його послідовники, до яких належали Л. Гілберт [5] і Ф. Гілберт [6], визнавали також можливість відбору людей, які фізично та інтелектуально відповідали б виконуваній роботі.

Концепція наукового управління стала переломним етапом, завдяки якому управління почало широко визнаватися як самостійна галузь наукових досліджень. Вперше керівники-практики та вчені усвідомили, що методи і підходи, які застосовувалися у науці і техніці, можуть ефективно використовуватися в практиці досягнення цілей організації.

Загалом, дослідження періоду XIX–XX ст. виявили, що характерною його особливістю були досягнення в галузі техніки та технології, що сприяли роботі наукових і раціональних принципів управління людьми, обладнанням, матеріалами та фінансами. Зокрема, це стосувалося двох аспектів – збільшення продуктивності праці та мотивації працівників щодо застосування нових досягнень.

Неокласична економічна теорія, яка виникла наприкінці XIX – на початку XX ст., представниками якої є Л. Вальрас [3], А. Маршалл [10] та ін., вивчала продуктивні здібності людини та розглядала поведінку людини. Зокрема, А. Маршалл відзначав, що освіта слугує важливим засобом збільшення виробництва матеріального багатства. На його думку, доцільність витрат державних установ і приватних осіб на освіту не слід вимірювати лише безпосередніми практичними результатами, а варто приділяти увагу і непрямим вигодам [10]. Провівши дослідження стосовно концептуальних підходів неокласичного напрямку, можна зробити висновок, що ключовим у цьому є вивчення економічної поведінки людини та факторів впливу на її формування, що є актуальним і використовується нині.

Сучасна теорія людського капіталу як самостійна наукова концепція зародилась з позицій неокласичної економічної школи, виникнення якої було обумовлене змінами в соціальному та економічному житті суспільства, викликаними науково-технічним прогресом. Вона отримала розвиток у працях економістів чиказької школи Г. Беккера [16], Т. Шульца [19; 20] та інших економістів 1950–1980-х рр. Особливої популярності дана теорія набула на Заході, за що її розробники Г. Беккер [16] і Т. Шульц [19; 20] були представлені до Нобелівської премії у галузі економіки. Про виникнення цієї теорії у 1960 р. повідомив Т. Шульц [19], проте вона вперше була описана у жовтні 1962 р. у додатковому номері журналу «*Journal of Political Economy*» у статті «Інвестиції в людей» [20]. Після цього стрімко почали з'являтися дослідження щодо даної тематики. Перший підручник з теорії людського капіталу був виданий Т. Шульцем у 1963 р., а у 1964 р. Г. Беккером була розроблена базова теоретична модель людського капіталу [16]. Саме його книга «Людський капітал» стала основою для подальших досліджень і була визнана класикою сучасної економічної науки. І вже у 1970–1980-х рр. почали з'являтися підручники та антології статей з теорії людського капіталу і суміжними з нею поняттями.

Повернення у 1960-х рр. до проблеми людського капіталу і розробки її теорії було обумовлено низкою об'єктивних причин. Проведені «чиказькою школою» дослідження показали, що позитивні тенденції у економічному розвитку забезпечувались не лише завдяки матеріальному капіталу, а також за рахунок накопичених нематеріальних елементів (наукових досягнень, підвищення рівня освіти тощо).

Поширення базових неокласичних принципів щодо поведінки особистості на основі праць Л. Вальраса [3] та Дж. Маккулоха [18] призвели до виникнення альтернативних економічних теорій. Розвитку альтернативних концепцій людського капіталу сприяла концепція «всеосяжного капіталу» І. Фішера, який вважав капіталом все, що здатне протягом певного часу приносити дохід, тому і людина, поряд з матеріальними об'єктами, входить до складу капіталу [17].

Автори відомого підручника «Економіка» С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі, розглядаючи розвиток сучасної ринкової економіки, вбачають в людському капіталі, в першу чергу, природні здібності та талант людини, а потім уже її освіту і набуту кваліфікацію [15].

Концепція людського капіталу була обґрунтована і американським економістом, викладачем Вашингтонського університету Дж. Кендриком. У його праці «Сукупний капітал США і його формування» зазначалось, що капітал — це «здатність протягом визначеного періоду створювати певний продукт і дохід, включаючи неринкові форми доходу» [7]. На думку Дж. Кендрика, «неправильно кваліфікувати витрати на освіту людини як інвестиції, а витрати на формування людської істоти, чий розум і рефлексії одержують освіту і тренування, не вважати інвестиціями» [7].

Щодо досліджень М. Блауга [2], то ним були зроблені висновки, що концепція людського капіталу, або «тверде ядро» дослідницької програми людського капіталу, полягає в ідеї, що люди витрачають на себе ресурси різними способами — не лише заради задоволення поточних потреб, але й заради май-

бутніх грошових і негрошових доходів. Вони можуть інвестувати у своє здоров'я, добровільно набувати додаткову освіту, витратити час на пошуки роботи з максимальною оплатою праці, купувати інформацію про вакансії, мігрувати задля використання кращих можливостей зайнятості і навіть обирати низькооплачувану роботу з можливістю навчатись на протигагу високооплачуваній роботі без будь-яких перспектив розвитку [2].

Варто зазначити, що за альтернативного підходу природні здібності та якості людини щодо одержання грошових доходів розглядаються деякими вченими як більш впливові за освіту. Загалом, виникнення та поширення в економічній науці альтернативних концепцій людського капіталу були викликані реаліями економіки.

Розгляд формування та утвердження в суспільстві теорій людського капіталу в різні історичні періоди дозволив визначити етапи їх еволюційного розвитку (рис. 1).

Висновки. Розглянувши теоретичну основу становлення концепції людського капіталу в різні еволюційні періоди, було визначено, що особистісні характеристики людини визнавалися як особлива форма капіталу, що потребує значних матеріальних ресурсів та затрат часу на формування, розвиток та ефективне використання. Проведені дослідження стосовно концептуальних засад формування теорії людського капіталу дають можливість пояснювати економічні процеси, які відбуваються, виходячи з поведінки людини, її взаємодії з іншими об'єктами в суспільстві.

Аналіз історії походження та систематизація економічних поглядів різних наукових шкіл щодо розвитку концепції людського капіталу дозволяють сформулювати напрями подальшого дослідження стосовно впливу людського капіталу на забезпечення економічного зростання, які полягають у наступному:

- положення класичної економічної теорії може бути основою для дослідження розвитку людського капіталу у його впливі на економічне зростання на етапі міжсистемних трансформацій. При цьому передбачається оцінка і використання наукового аналізу при відборі працівників, розробка механізмів матеріального стимулювання продуктивності праці, оцінка змістовності праці;

- базуючись на положеннях теорії неокласичного напрямку, пропонується розглядати людський капітал на мікро-, мезо- та макрорівнях, оцінювати єдність їх інтересів у впливі на економічне зростання. При цьому основну увагу слід приділяти оцінці професійно-кваліфікаційній та освітній підготовці людини як одного з найважливіших факторів економічного росту. Освіта розглядається як галузь виробничого споживання у впливі на розвиток економіки;

- положення альтернативних теорій обґрунтовують необхідність визначення ринкових факторів впливу на розвиток людського капіталу та врахування психологічного аспекту при формуванні мотиваційних механізмів. Також передбачається оцінка результатів від інвестування в людський капітал та визначення індексу людського розвитку.

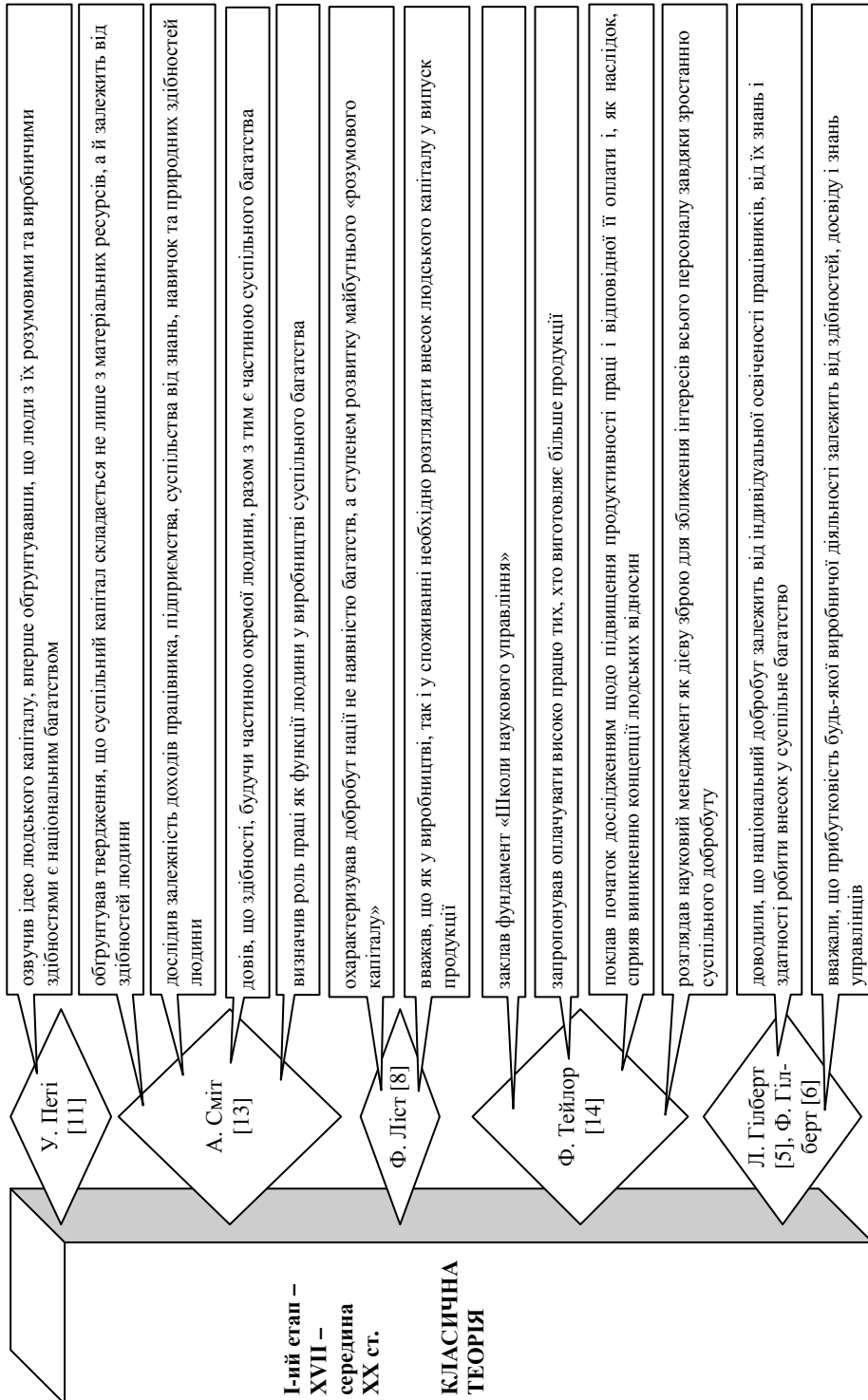
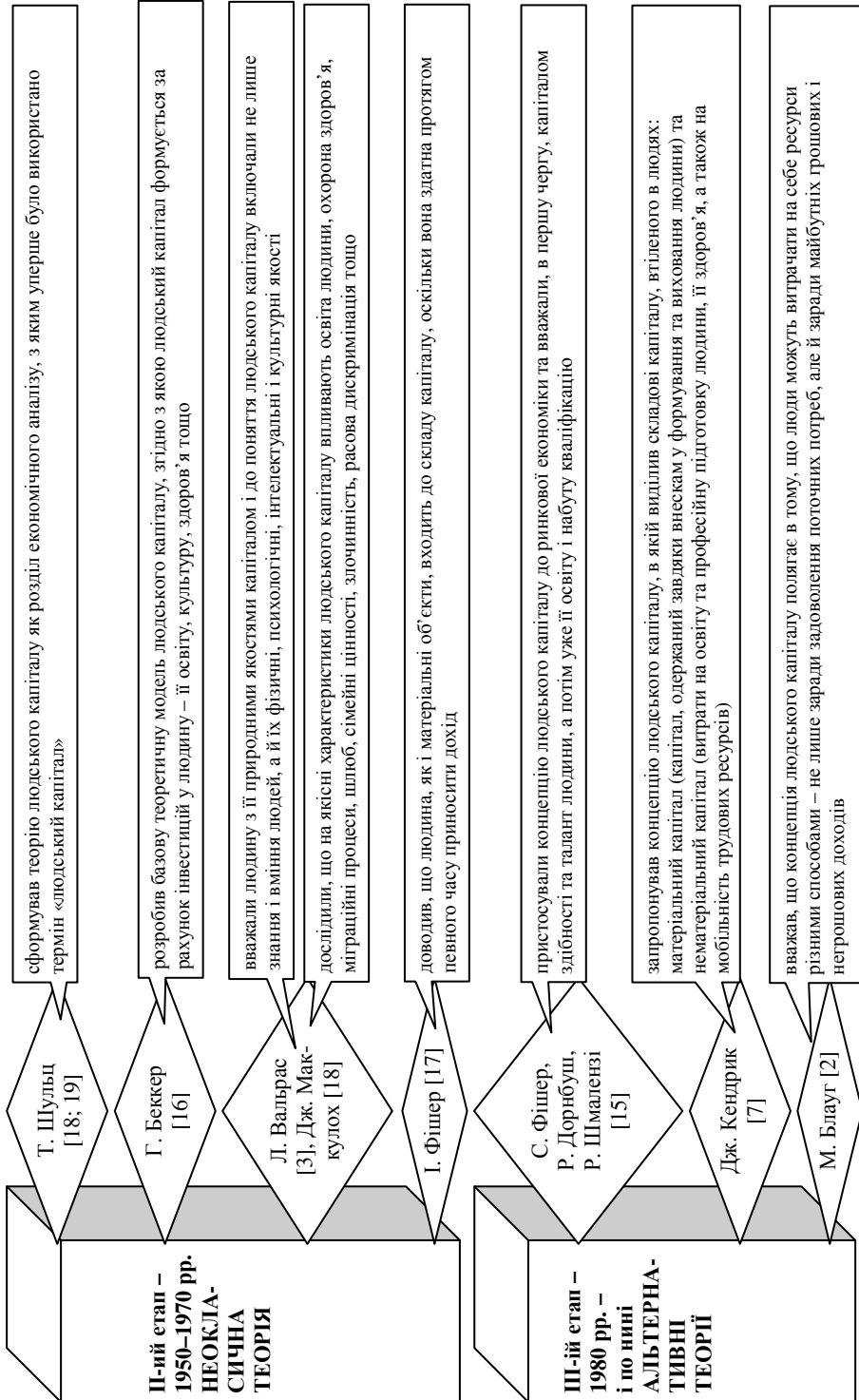


Рис. 1. Еволюційний розвиток концепції людського капіталу, авторське групування



Закінчення рис. 1

1. *Антонюк В.П.* Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: Монографія. – Донецьк: Ін-т економіки пром-ті НАН України, 2007. – 348 с.
2. *Блауг М.* Экономическая мысль в ретроспективе. – М.: Дело Лтд, 1994. – 720 с.
3. *Вальрас Л.* Элементы чистой политической экономии. – М., 2000. – 448 с.
4. *Вахович І.М., Чуль О.М.* Теорії креативної економіки: міжнародний огляд // Економічний форум. – 2012. – №3. – С. 109–112.
5. *Гильбрет Л.* Психология управления предприятиями: значение психологии для выработки методов наименьших потерь для обучением и для проведения их в жизнь / Пер. с англ. Я.Г. Абрамсон. – М.: ПГ «Сеятель» Е.В. Высоцкого, 1924. – 238 с.
6. *Гильбрет Ф.* Изучение движений, как способ повысить производительность при всякой работе / Пер. под ред. А.В. Панкина, препод. Михайловск. артил. акад. и горн. инж. Л.А. Левенстерна, 1913. – 112 с.
7. *Кендрик Дж.* Совокупный капитал США и его формирование. – М.: Прогресс, 1978. – 274 с.
8. *Лист Ф.* Национальная система политической экономии / Пер. с нем. К. Трубникова. – СПб., 1891. – 452 с.
9. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии / Пер. И.И. Скворцова-Степанова. – М.: Политиздат, 1978. – Т. I. Кн. I. Процесс производства капитала. – 907 с.
10. *Маршалл А.* Принципы политической экономии: В 3 кн. – М.: Прогресс, 1984. – Кн. 3. – 352 с.
11. *Петти В.* Экономические и статистические работы. – М.: Директ-Медиа, 1940. – 82 с.
12. *Рикардо Д.* Сочинения. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. – Т. 1: Начала политической экономии и налогового обложения. – 360 с.
13. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов (Кн. I–III). – М.: Наука, 1992. – 572 с.
14. *Тейлор Ф.У.* Принципы научного менеджмента / Пер. с англ. – М.: Контроллинг, 1991. – 104 с.
15. *Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р.* Экономика / Пер. с англ. со 2-го изд. – М.: Дело, 1998. – 864 с.
16. *Becker, G.S.* (1993). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Third edition. University of Chicago Press. 390 p.
17. *Fisher, I.* (1927). The Nature of Capital and Income. London.
18. *McCulloch, J.R.* (1864). The Principles of Political Economy, with some Inquiries respecting their Application. 5th ed. Edinburgh: Adam and Charles Black // oll.libertyfund.org.
19. *Schultz, T.* (1960). Capital formation by education. *Journal of Political Economy*, 6: 571–583.
20. *Schultz, T.W.* (1971). Investment in Human Capital; The Role of Education and of Research. New York, The Free Press. 272 p.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2015.